

Головань Т.П.

*кандидат філологічних наук, науковий співробітник,
Інститут літератури імені Т.Г. Шевченка
Національної академії наук України*

ЧОМУ ВАДИМ ЛЕСИЧ «УМЕРТВІВ» ШЕВЧЕНКА?

Знавцям творчості Вадима Лесича відомий епізод з його творчої біографії, коли Ігор Костецький дуже критично висловився про книжку «Кам'яні луни» (1964) [3], зокрема й про вміщений у ній великий вірш «Смерть Шевченка». Відомий критик поставив тоді у провину поетові не лише украй невдалий твір, а й те, що він, завбачливо зазначивши дату написання (ХІІ, 1960), опублікував його після появи вірцевої однойменної поеми Івана Драча (1962). «Але чи треба було авторові, – запитує Костецький, – аж так непокоїтися своєю датою? ...Йдеться не про те, хто з них раніше написав, а про те, чи варт було взагалі після появи речі поза сумнівом геніяльної публікувати на ту саму тему твориво, що ні з якого погляду не держиться купи. Забороняти такі публікації, звичайно, ніхто не може. Заборонити може тільки сам автор – при умові, що він ще не розпорошив дорешти самокритичні властивості вдачі» [2, с. 114]¹.

Природно, що об'єктивність оцінки Костецького можна поставити під сумнів, адже він завжди прихильно відгукувався про творчість Лесича, а деякі його публікації, як-от «Стаття про вірші» (1960), – це фахова аналітика формальної структури віршів поета, стимульована визнанням його обдарування і художніх досягнень.

На думку Тараса Салиги, у цьому епізоді визначальним став особистий інтерес: Костецький образився на те, що у добірці цитат із критиків – шанувальників творчості поета (В. Державин, Ю. Шерех), уміщених наприкінці книжки, не було ні його висловлювань, ні навіть прізвища [4, с. 104-105]. І справді, рецензія Костецького, де гострій критиці піддано навіть «рекламні» критичні висловлювання, дає підстави для такого висновку. Але глянемо на

---

¹ Думки про невисоку мистецьку цінність вірша дотримується і Б.Бойчук. Утім, він узагалі наголошує на безплідності звернення до теми смерті Шевченка: «На самому кінці збірки окремо виділений вірш «Смерть Шевченка». Вірш цей соціального, ужиткового характеру і мистецькій аналізі не підлягає. Можна тільки дискутувати, чи потрібні такого роду вірші. Бо вони звичайно виходять слабо. Вийшов вірш Шевченкові слабше в Лесича, вийшов слабше в Драча і зовсім бездарно в багатьох інших, що писали з цієї нагоди. Зрештою, така словесна метушня Шевченкові нічого не допоможе» [1, с. 118].

проблему дещо з іншого боку. Хай якими мотивами керувався Костецький, було кинуте тінь на сам твір, який, можливо, і не заслуговував на таку категоричну оцінку. Тож чи такі «Смерть Шевченка» Вадима Лесича становить «твориво, що ні з якого погляду не держиться купи»? Якби вдалося зняти тінь із самого вірша, то можна було б твердо говорити і про необ'єктивність оцінки.

Головний присуд Костецького звучить так: «Чому Шевченко вмирає у поемі Драча – абсолютно зрозуміло. За що його вмертвив Вадим Лесич – залишається глибокою таємницею збірки «Кам'яні луни»» [2, с. 115]. Покликання на більшу силу художньої переконливості, порівняння із взірцем, – таки вагомий аргумент для мистецького поцінування, але зовсім неприйнятний для глибшого осмислення художнього явища, для розуміння того, чому твір написано саме так.

*Березневий присмерк понад Петербургом,
серце неспокійне, віддиху нема.
Ще сніги біліють, виє біла хуга
– а на Україні, мабуть, вже весна [3, с. 85].*

Це перша строфа вірша. Тут чітко означено смислові полюси (Петербург – Україна, зима – весна, чужина – вітчизна). Взаємодія між ними і визначає сюжетно-композиційне розгортання твору. Образи, які концентруються навколо полюса «Петербург, чужина», по-символістському місткі, але не схематичні: північне місто, що наливається вечірнім «березневим присмерком», сніги, які, попри весну, «ще біліють», виття «білої хуги», а також неспокій серця, якому не стає повітря («віддиху нема»). Цього образного ряду цілком достатньо, щоб зрозуміти, що неспокій серця героя, його важке дихання спричинені чужиною та бажанням повернутися на батьківщину. Другий полюс («Україна, вітчизна») – дуже схематичний, без жодних епітетів, адже перебуває за обрієм видимого, є недосяжним. Таке трактування підсилює і семантика «білого» кольору, який у цих рядках асоціюється з холодом, відчуженням, задухою, болем. Тож чи є дивним те, що біль розлуки з Україною стає нездоланим, чаша переповнюється, і надходить фатальна хвилина, коли:

*...підпершишся, важко пристає на мить,
і йому здається, що кудись відходить,
тільки серце – болем навісним щемить* [3, с. 85].

Прикметним є трактування Шевченкових останніх хвилин як відходу («кудись відходить»), за яким упізнається прагнення рушити у бік вітчизни – тут, якщо можна так сказати, незворотність смерті ототожнено з бажанням сягнути омріяного.

У наступних строфах «...свою долю він знову тужно кличе, / викликає долю свою навмання». Важливим є оце наголошення на певному зусиллі поета – «викликанні» та на тому, що це зусилля він робить знову («знову тужно кличе»). Бо далі перед читачем постає не так спонтанне передсмертне марення, як щемкий спогад про Україну, ностальгійна подорож: «І мариться йому далекий Київ...» У цій частині твору полюс «Україна, вітчизна» стає повнокровним, однак його виткано із традиційних шевченківських образів, що нагадує обережну стилізацію: «Він чує здалеку, як вітер шелестить, / і котить бур'яни, мов на чумацькій тризні, / на покритки й причинної – калинові мости», «За обрієм, на тополиному роздоллі, / де сад вишневий – солов'їна ніч». Ігор Костецький не оцінив уживання Лесичем таких традиційних конструкцій, як «сад вишневий», «солов'їна ніч», «снуються думи хворі», «Шевченко знову порина в журбу...» Але, як бачимо, це стилізація Шевченкового тексту, і вона підсилює щемку тугу за вітчизною. Елементами стилізації є також силуети персонажів поета (покритка, причинна, гайдамаки, Марія), пульсування мотиву пісні («Усе сплелось в химерні звуки пісні», «І гайдамацький гнів гримить у пісні»). Наскільки ця стилізація виправдана? Відповімо запитанням: А чому журба Шевченка не може бути зображена його власною поетичною мовою?

Наприкінці вірша рефреном звучить перший рядок: «Березневий присмерк понад Петербургом». І далі: «все пливе в тумані. Вже немає сил». Цей образ неоднозначний. Чи це туман згасаючої свідомості, чи туман імперської столиці, туман задушливої чужини? Хай там як, але терпіти його несила: «...і рука опала. / Темрява похмура / Застилає очі, білий світ відплив».

І вже в останню мить, на вершині сердечного болю, герой чує колискову матері:

*І лиш чув крізь тихнучий шум далечіні
– матері своєї колісковий спів,*

А звільнена душа поета пливе за першою піснею дитинства:

*і, примкнувши очі, тихий і спокійний,
колисанці вслід – він хмаркою поплив [3, с. 86].*

Немає сумніву, що у цьому вірші смерть героя поставлено у прямий зв'язок з тугою за вітчизною. Визначальним тут став біографічний фактор. Для Лесича, який жив в еміграції, який добре знав, що таке біль за рідною землею, а пізніше спочив на межах України, таке трактування теми було природним. «Смерть Шевченка» цілком вкладається в контекст творчості Лесича, що у ній туга за батьківщиною була лейтмотивом:

*Я сам собі став спогадом.
Тривога ще тріпочеться, але безкрила.
Куди ж вернутися, коли немає вороття?
І зверстані шляхи – як ріки висохлі в пустелі
Під жовтим небом.*

(«Епітафія на піску») [3, с. 33]

Отож навряд чи можна назвати вірш «Смерть Шевченка» «творивом, яке не держиться купи». Іронія Ігоря Костецького була безпідставною. Смерть поета цілком умотивована, художньо переконлива, і цей факт вимальовується після уважного прочитання твору, до якого критик з тих чи тих причин не захотів вдаватися.

Список використаних джерел:

1. Бойчук Б. Про «Кам'яні луни» Вадима Лесича / Б. Бойчук // Сучасність. – 1965. – № 10. – С. 116–118.
2. Костецький І. Під знаком спадання / І. Костецький // Сучасність. – 1965. – № 3. – С. 112–116.
3. Лесич В. Кам'яні луни. Поезії 1960–1964 / В. Лесич. – Нью-Йорк: Видання Організації чотирьох свобод України (ООЧСУ), 1964. – 88 с.
4. Салила Т. «І рими точені, і гармонійні строфи» / Т. Салига // Прикарпатський вісник НТШ. Слово. – 2008. – № 2(2). – С. 96–109.